

ДЪРЖАВАТА И ВРЕМЕННО РАБОТЕЩИТЕ В ЛИБИЯ БЪЛГАРИ ПРЕЗ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

Надя Филипова

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. В публикацията се изследва политиката на българската държава към работещите в Либия български специалисти и реакциите на наетите спрямо регулиращите норми и обстоятелства. Нарастването на броя на желаещите да работят в Либия българи, се разглежда в контекста на правните и социално-икономическите условия в България, на договорните клаузи по наемане, на тяхното приложение в практиката и на увеличаващите се нужди и възможности на либийската държава за наемане на квалифицирани кадри. Проучват се формите на контрол на българската държава спрямо българите, работещи зад граница, и опитите за защита на техните интереси и за създаване на благоприятна обстановка по пребиваването. Представя се поведението на българите в Либия в контекста на общите условия за пребиваване и труд в Либия. Изследването се основава на научни публикации и на архивен материал от министерствата на външните работи и на външната търговия на България за периода на Студената война и на необработен масив от архива на Българската комунистическа партия.

Ключови думи: Либия; България; българо-арабски отношения; български трудови миграции

От края на 40-те години на XX век Българската комунистическа партия монополно организира съществени дялове от живота на индивидите в различни сфери, като личният избор е регулиран от рамката на идеологическите постулати и тяхното приложение в нормативно определяне на кръга от възможности по отношение на образование и работа, на пребиваване зад граница, за ползване на спестяванията и части от свободното време и пр. Този извод има специфики по отношение на българите, работещи зад граница в периода на Студената война, и на следващо ниво – за тези, които са организирани от българската държава като големи повече или по-малко компактни групи. Последните по правило са в т.нар. развиващи се страни. Случаят с организирания износ на работна ръка от България за Либия показва общи тенденции и някои особености, свързани с динамично променящите се условия в тази северноафриканска постколониална

страна при изграждането на нова управленска и обществена структура и централизирано направлявана икономика след военния преврат от 1969 г.

В настоящата публикация се фокусирам върху политиката на българската държава по отношение на българите, временно работещи в Либия през 70-те години на XX век и организирани по направление, определяно в документите като техническо сътрудничество, и от друга страна – върху реакциите на наетите спрямо регулиращите норми и обстоятелства. Целите на изследването са няколко: да се проучат нормативните условия за работа на българи в Либия по това направление; да се анализират резултатите от практическото приложение на договореностите и възможностите на българските органи да влияят върху либийските власти в полза/защита на българските граждани; да се разгледат нагласите на българите за работа в Либия; да се изследват формите на контрол и организиране на извънработното време в контекста на създаваните от българските дипломатически и други ведомства битови, културни, образователни и др. условия за пребиваване на наетите и на членовете на техните семейства; да се издирят сведения за отношението на българските граждани спрямо обстоятелствата по пребиваване, труд и почивка.

През осмото десетилетие на XX век се очертават основните видове дейности, които България развива в Либия по време на Студената война в контекста на заздравяване на авторитарния режим на полк. Муамар Кадафи, поради което периодът е основополагащ и за определяне условията за работа на българи тук. През този период организираният износ на българска работна ръка се движи на вълната на нарастващите приходи за либийския бюджет от експорта на нефт и върху мащабните либийски инвестиции в областта на промишлени и битови обекти, селско стопанство и здравеопазване (Peev, 1999: 293 – 306; Pargeter, 2012: 48 – 113)¹. От друга страна, в София се очаква осигуряването на български специалисти за различните либийски ведомства не само да донесе приходи за българския бюджет и за работещите, но и то да повлияе положително общите политически връзки и да подпомогне изпълнението на различните външноикономически цели на българската държава²). Новите негативни за българската страна тенденции в икономическите връзки с Либия от 1981 г. насетне, свързани с трайния низходящ тренд на цените на нефта на световните пазари и с увеличаващите се проблеми за либийските финанси и икономика, както и нарастването на кризисните социално-икономически процеси в България през последното десетилетие на Студената война обуславят ограничаване на изследването за периода на 70-те години на XX век. Проучването на проблема в посочените обстоятелства, както и самата продължителност на посочения период дават възможност да се постигне задоволителен анализ по отношение на поставените цели.

През 70-те години целият социалистически блок развива възходящо сътрудничество с арабския свят въпреки политическите проблеми във връзките с Египет и Судан. Това взаимодействие има не само антизападна насоченост, какъвто е слу-

чаят с националистическите управления, но се гради и върху амбициите на авторитарните режими с различна окраска да извършат обществено-икономическа модернизация. България се вписва в посочения процес не само защото поддържа антизападния тренд, но и благодарение на сходствата в модела на управление с националистическите режими – държавно планиране на стопанските насоки на развитие, централно организиране и насоченост на обучението, регулиране с различни средства на възможностите, формите и сроковете за пребиваване зад граница и без да се изчерпват всички сходства – договаряне на държавно ниво по различните форми на сътрудничество (Tzonev, 1999: 72 – 74, 100 – 102). Същевременно, през посочения период в България се увеличават специалистите с висока и средна професионална подготовка, като забележимо се покачва броят на инженерно-техническите кадри и на тези с медицинско образование (Marcheva, 2016: 300 – 304, 368). Това осигурява търсената и в Либия българска квалифицирана работна ръка. Българската държавно-партийна машина направлява процеса за догонване на развитите западни държави и за преодоляване на негативните за България последици от западната ограничителна политика по отношение на достъпа на социалистическия блок до напреднали технологии чрез насърчаване развитието на българската наука и технологиите и тяхното прилагане в производството (Kandilarov, 2011: 437 – 438, 446). В България се въвеждат и някои западни промишлени мощности (Grigorova, 2013: 254 – 257), което дава и възможност за повишаване на квалификацията на обучаваните кадри.

От друга страна, в рамката на прилагания модел на неограничени регулаторни правомощия на социалистическата държава в България се налагат норми, които правят невъзможно свободното преминаване на българската граница и пребиваване в чужбина, включително самостоятелното наемане на работа. През 1969 г. влиза в сила Законът за задграничните паспорти, а през 1973 – Правилникът за прилагането му. Определят се няколко основни ограничения по отношение на свободното движение: всеки българин, напускащ пределите на страната в случай на задгранична работа, трябва да се снабди от българското Министерство на вътрешните работи със задграничен паспорт, чиято максимална валидност е пет години и която може да се удължава при определени обстоятелства от същия орган; в документа се обозначава държавата, в която ще се пребивава, като разширяване на възможностите за пребиваване в други държави се предвижда само в случай на ползване на годишен отпуск и единствено за страните, включващи се в прекия маршрут на придвижване; посочените правила важат и за членовете на семейството на настия служител; при издаването на такъв документ личният паспорт и за подлежащите на военен отчет – военноотчетната книжка – се задържат и се връщат при завръщане в България и предаване на задграничния паспорт; за издаването на посочения задграничен паспорт се изисква нарочна заповед за изпращане на работа от съответното ведомство; за преминаване през българската граница изрично се

издава изходна виза, в която се вписва срокът за пребиваване в чужбина за конкретното пътуване, като притежателят на задграничен паспорт е длъжен да се завърне в Народна република България в този срок независимо от валидността на задграничния паспорт и пр.³⁾

През 60-те г. България развива ограничени икономически връзки с Либия, урегулирани със споразумение от 1962 г., а дипломатическите си отношения двете страни официализират през 1963 г.⁴⁾ Същевременно в зависимост от геополитическите обстоятелства и от външнополитическите и външноикономическите цели на режима в София се определят посоките, обемите и профилът на трудовите миграции на българи. В Северна Африка български строители и специалисти работят в Тунис и Алжир от началото и средата на 60-те г. (Grigorova, 2016: 75; Filipova, 2019: 189). В Либия първите българи пристигат във втората половина на същото десетилетие като инженери, технически консултанти и работници по договор със задграничното държавно предприятие „Техноекспортстрой“, за да изграждат битови и спортни обекти в Триполи и Бенгази⁵. „Техноекспортстрой“ създава и самостоятелно проектантско бюро (Grigorova, 2020: 592). Най-старата държавна структура, която организира работата на български квалифицирани кадри зад граница по линия на техническото сътрудничество, е „Техноимпекс“, създадена през 1965 г. През 1968 г. българските специалисти, които са набрани от „Техноимпекс“ за Либия, са едва четирима, а през 1970 г. – седемдесет души, основно медицински персонал⁶⁾.

На 1 септември 1969 г. организацията „Свободни офицери“, оглавена от полк. Муамар Кадафи, сваля крал Идрис I. „Офицерите“ стъпват на много добра финансова и икономическа база, защото много преди петролната криза от 1973 г. и известното повишаване на цените на тази суровина, още през 1967 – 1968 г. производството на либийски петрол се покачва с 40 – 45% поради засиленото търсене в района на Средиземно море⁷⁾ при затварянето на Суецкия канал в резултат от израелската окупация на Синайския полуостров по време на юнската арабо-израелска война от 1967 г.

Въпреки политическото дистанциране от социалистическия блок новите власти в Триполи търсят участието, включително чрез квалифицирани кадри, на Съветския съюз и на страните от Източна Европа в разширяването на промишления и селскостопанския сектор за осъществяване програмите за благоустройство, здравеопазване и пр. През 1971 г. българската държава преценява, че е политически и икономически изгодно да се предоставят по заявката на либийската страна голям брой български специалисти. Либийското искане е за инженери, техници, агрономи, и най-вече за медицински персонал при острия недостиг на такива либийски специалисти⁸⁾. В резултат през февруари 1971 г. между България и Либия се подписват междуправителствен протокол и междуведомствени договори за това. През 1971 г. с посредничеството на „Техноимпекс“ в Либия работят вече 463 българи, а през 1972 г. – 741⁹⁾.

Успехът по отношение изпълнението на договореностите, както и положителните нагласи на българите за работа в Либия се демонстрират от постоянно повишаващия се брой специалисти – през 1975 г. те са 1105 и са най-много сред работещите във всички развиващи се страни българи. Посоченият възходящ тренд може да се обясни частично и от факта, че и в средата на десетилетието Съветският съюз предоставя, както пише българският посланик, „съвсем символично“ стотина специалисти, останалите социалистически държави се въздържат, а дипломатите от Чехословакия дори негодуват, че либийската страна оферира пониски заплати за техните специалисти в сравнение с предлаганите на западните специалисти възнаграждения. От посолството на Чехословакия заявяват, че това е форма на дискриминация, защото нито квалификацията, нито работата на техните кадри е по-некачествена¹⁰.

Чрез „Техноимпекс“ българската държава договаря през 1971 г. общите условия по заплащането, работата, битовото устройване, максималните суми за превод от работещите в Либия специалисти в България. В зависимост от трудовия стаж заплащането на специалистите се разделя в няколко категории; уговарят се надбавки за придобит на място трудов стаж, които се начисляват на всеки две години; до 60% от заплатите могат да се превеждат в свободноконвертируема валута в България, където се депозират по сметки на наетите, а останалите 40% се изплащат на бюрото на „Техноимпекс“ в Либия в местна валута; наетите имат право да ползват годишен отпуск, като пътуването от и до България се заплаща от либийската страна; либийските ведомства се задължават да осигурят мебелирана квартира или да плащат наем за такава; следва да се спазва и от двете страни официално установено работно време; уреждат се въпроси, свързани с прекратяване на договора предсрочно по различни причини; наетите са длъжни да спазват местното законодателство; наетите нямат право да упражняват друга трудова дейност извън тази, за която са официално назначени; при противоречие между подписания през февруари 1971 г. протокол и конкретните договори предимство има първият документ и пр.¹¹ Самите наемани нямат възможност за директно договаряне, но и непознаването на техните индивидуални професионални качества и търсенето на групово наемане от либийската страна, в допълнение към общата неинформираност на българите относно трудовия пазар и трудовите норми в Либия, възпрепятстват самостоятелното търсене на работа тук от български специалисти.

Към 1973 – 1975 г. вече се наблюдават две основни тенденции. Първата е, че много българи с висока и средна квалификация имат интерес да работят в Либия. Основната причината е, че така могат да повишат доходите си и да осигурят конвертируема валута и достъп до луксозни стоки за себе си и за своите семейства в България в контекста на нарастване на консуматорските нагласи на българските граждани (Marcheva, 2013: 249 – 250). Например един специалист с осемгодишен трудов стаж при назначаването си в Либия получава през 1971 – 1975 г. средно за-

плата от 2556 либийски динара годишно, от които в България могат да се превеждат до 60%, равностойността на които е 1534 динара, или 5182 долара. За сравнение, през 1973 г. средната годишна заплата в България е 1670 лв., през 1975 г. – 1757 лв., а официалният курс на щатския долар спрямо българския лев от 1 януари 1962 г. е 1:1,17. Притежатели на валутни влогове могат да ползват тази валута за покупки от „Кореком“ на непредлагани в регулярната търговска мрежа в България стоки от западни и източноевропейски страни¹²⁾.

Същевременно към 1973 г. става ясно, че финансовите органи на българската държава не позволяват държавна намеса срещу намаляването на покупателната способност на спестяванията на работещите зад граница, включително в Либия, при сериозните предизвикателства на международните финансово-икономически процеси и от друга страна – че българските органи са безсилни да окажат влияние върху либийските ведомства в случаи на неспазване на договорните условия.

През 1971 г. формираната през 1944 г. Брегън-Уудска система, която определя фиксирана размяна на 35 щатски долара за една унция злато и установява фиксиран курс на западните валути спрямо щатския долар, се разпада¹³⁾. През тази година, която съвпада с подписването на генералните условия за работа на българи в Либия, щатският долар се разменя за 0,28 либийски динара. В края на годината либийската валута се фиксира към щатския долар, като твърдата размяна долар към динар 1:0,29 се запазва до края на десетилетието (Nypor, Anthony, Benderby, Cover, Parker & Teleki, 1973: 218)¹⁴⁾.

В същото време, щатската валута постоянно губи покупателната си способност, а по информация от българското Министерство на външната търговия от началото на април 1973 г. е възприето „влоговете на специалистите както в „Кореком“, така и в Българска външнотърговска банка, да се разчитат в щатски долари, независимо в каква несоциалистическа валута се правят. За спестяванията в „Кореком“ не се плаща лихва, а за личните влогове в банката се плаща минимална лихва от 1%“¹⁵⁾. От отчета на българското посолство в Тунис за 1964 г. става ясно, че филиалите на „Кореком“ имат и функция на депозитар – в бюрото на „Кореком“ в Тунис работещите там българи имат възможност за депозитиране на части от спестяванията си по лични партии¹⁶⁾.

В документа на Министерството на външната търговия от април 1973 г. се съобщава още, че „с новия курс 1,65 лева за долар става разчитането при получаване на бонове за покупка в „Кореком“ и обмяната в левове, или в по-малко по 0,20 лева за всеки долар“. В резултат българските специалисти, работещи зад граница, включително тези в Либия, за които няма промяна в заплащането, понесят нарастващи загуби при употребата на валутните си спестявания в България. Министерството на външната търговия посредничи за държавно подпомагане, на което Министерството на финансите и Българската външнотърговска банка налагат избирателен пазарен подход на ненамеса. Двете ведомства припомнят, че в началото на същия месец Министерският съвет е взел вече решение да се увеличат

цените на стоките в „Кореком“ с 12%, а от друга страна, „считат за неоснователно искането отрицателните резултати от девалвацията на долара върху спестяванията на специалистите да се поемат от държавата“. Те изтъкват, че „спестяванията са доброволни и че на вложителите на валута са известни условията на спестяванията. Освен това, както у нас, така и навсякъде по света, титулярите на сметките, които се водят в долари, са реализирали загуби с размера на девалвацията“. Изчислено е, че при евентуално компенсиране на всички работещи зад граница българската държава би понесла загуби от 2 млн. лева¹⁷⁾. Висшите банкови служители очевидно разглеждат ситуацията на макрониво, защото подобни загуби биха увеличили натрупаните до този момент проблеми за българските финанси (Vachkov, 2008: 131 – 136).

Успоредно с това българските дипломатически представители не успяват да осигурят изпълнение за голяма част от българите, работещи по линия на „Техноимпекс“, на договорените по общото споразумение от 1971 г. трудови и социално-битови условия. През 1974 – 1975 г. вече става ясно, че тъй като общите условия не разглеждат редица важни въпроси, касаещи трудовата дейност на българите, съответното либийско ведомство има възможност да налага неизгодни за наетите и вече пристигнали в Либия българи договори. Според доклада на българския посланик за 1974 г. „не са решени задоволително въпросите за медицинското обслужване, транспорта до работното място, особено за нощните часове, когато се носи дежурство“¹⁸⁾. Специалистите остават без юридическа защита и често в договорите липсват клаузи, определящи обема и характера на трудовата дейност, работното време, заплащането на извънредния труд, относно трудовите условия. В резултат, по изразу на българския посланик, специалистите са „неправилно третирани“. Най-засегнати са българките, работещи в отдалечени и неразвити населени места, а най-чести са невъзможните за уреждане проблеми при трудови злополуки и временна нетрудоспособност¹⁹⁾. Налагането на неприемливи условия на труд за работещите в Либия български специалисти е резултат от подчиняването на правата на трудещите се българи на целите на българския комунистически режим, включително във външноикономическите връзки и от ликвидирането на основополагащите функции на професионалните организации във времето на социализма (Kabakchieva & Boyadjieva, 2019: 67 – 75, 80, 97, 103).

През 1976 г. се постига известен успех по защита правата на българите – подписват се договори за екипна работа на български медицински персонал, което дава възможност за повишаване на нормативните гаранции по условията на труд и заплащане при подписването на конкретните договори със съответните здравни ведомства. Затова впоследствие се търсят възможности тази форма да се наложи и за други видове дейности. През годината броят на квалифицираните български кадри нараства до 1200 души²⁰⁾.

Според донесенията на българското посолство в Триполи „Техноимпекс“ не прави и проучвания относно климатичните условия на работните места

и много често те се оказват изключително трудни за пристигналите за работа българи. Същото нехайство важи и за проучването от ведомството на възможни валутни, митнически и др. улеснения²¹⁾. Тази практика на недобра предварителна подготовка допълнително уврежда интересите на работещите в Либия българи.

Голяма част от проблемите остават нерешени и до края на десетилетието, особено за неразвитите либийски райони. Местните ведомства безконтролно налагат нерегламентирани и в ущърб на българските специалисти условия на труд и заплащане²²⁾, а според българския посланик административните власти дори поставят „унизителни за социалистическия гражданин изисквания като вземания на отпечатащи от пръстите“²³⁾.

През 1978 г., когато за пръв път през десетилетието се наблюдава понижаване цената на петрола на световните пазари, либийската страна забавя плащанията и по наемането на български специалисти²⁴⁾. Така се увреждат техните интереси, но положителните нагласи не само се запазват, а и нарастват. През 1979 г. като организирани от „Техноимпекс“ и от опериращата от 1977 г. на либийския пазар и като посредническа за техническа помощ организация „Агрокомплект“ работят 3580 българи²⁵⁾. Към квалифицираните български кадри, наемани в либийската гражданска администрация и стопанството, се прибавят и техници и експерти във военната сфера. Те са наети по споразумение за сътрудничество във военната област от декември 1976 г.²⁶⁾ въпреки идеологическото, външнополитическото и вътрешнополитическото опозициониране на Либия не само спрямо капиталистическия Запад, но и спрямо социалистическия блок, обосновано в „Третата световна теория“ на полк. Муамар Кадафи и записано в неговата „Зелена книга“ (Реев, 1985: 161 – 166). Българите изграждат защитни съоръжения по либийско-египетската граница²⁷⁾ във връзка с либийско-египетската война от 1977 г.,²⁸⁾ последвала разтрогването от египетския президент на съветско-египетския Договор за дружба и сътрудничество през 1976 г.

През 1973 г. се издават и правила за поведението на българите зад граница, като се създават и комисии за работа със специалистите, включващи посланика, парторга и представителя на „Техноимпекс“. Комисиите трябва да решават на място възникналите проблеми. Българите са задължени по две основни направления, осигуряващи доброто име и сигурността на социалистическата им Родина. На първо място, става въпрос за задължението за пазене на служебна тайна и ползване на възможности за събиране на информация от чужди граждани. На второ, българите трябва да спазват договорните условия, включително завръщане в България за тях и членовете на техните семейства след изтичане на договорния срок. Изрично трябва да се иска разрешение за продължаване на обучението на децата на работещите след завръщането на наетия родител. Българите трябва да имат добро поведение, включително морално-битово и изключващо встъпването в нерегламентирани финансово-парични сделки²⁹⁾.

В либийските условия изискването за добро поведение и спазване на законовите норми има и защитно значение, защото либийското законодателство и обществените нагласи се облягат на ислямските норми, налагащи допълнителни отговорности³⁰⁾. Въпреки това българските дипломатически служители признават, че често административният и партийно-политическият контрол са безсилни. В края на периода нарастват случаите на нарушения, включително със задържания, в които българските официални представителства нямат печеливши доводи за защита на тези българи – нерегистрирана трудова дейност, нерегламентирана обмяна на валута, производство и продажба на алкохол³¹⁾. Според българския посланик сред специалистите се наблюдава и „морална разпуснатост, особено сред средния медицински кадър, която в някои случаи получава „професионален характер“³²⁾.

Българските дипломатически служители в Либия докладват и за опити за заобикаляне на основните задължения, касаещи отношенията с българската и либийската държава. Специалисти търсят ходатайства, за да удължат престоя си, а също престоя на членовете на своите семейства; това се отнася и за специалисти, които са нарушили либийските закони; често вторите членове на семействата на наетите започват работа при либийски работодател, без да имат разрешение за това; регистрирани са случаи на своеволно удължаване на престоя по маршрута на пътуване и пр.³³⁾

Освен контрол върху поведението и правата за напускане и работа зад граница амбицията на българската държава е да държи организирани българите в чужбина по време на празници, поне онези от тях, които в Либия образуват по-големи колонии – в Триполи, Бенгази, Мисрата, Аджбадия, Бейда, Сабха и др. За тях са създадени клубове, в които се организират мероприятия по различни поводи и в които с напредване на десетилетието условията се подобряват³⁴⁾. Подобно на ситуацията в страната, сред българите в Либия се възпитава дух на колективизъм и национална гордост. Празниците от националната история, включително 1300-годишнината от основаването на българската държава, започнали през 1979 г., са чествани наравно по мащаби с празници, възхваляващи управлението на Българската комунистическа партия, дружбата със Съветския съюз, световния комунистически процес (например годишнини от рождението на Ленин и Октомврийската революция в Русия от 1917 г.), и с такива, отбелязващи национални постижения като излитането на българин в Космоса през 1979 г.³⁵⁾ Организира се четенето на доклади и сказки, прожектират се български и съветски художествени и документални филми и гостуващите български музиканти и изпълнители изнасят представления тук. Така както и чрез фотоизложби и чрез макар и късно пристигнала от България след издаването преса се поддържа и връзката с Родината. Част от специалистите обаче не се поддават на мерките за организиране на свободното време и отказват да присъстват на празничните събрания, отсъстват от регулярните сбирки в клубовете и пр.³⁶⁾

Постепенно се намалява принудата за разделяне на семействата. На първо време, се търсят възможности за работа на вторите членове. Наред с това се организира пълен курс на обучение от първи до дванадесети клас в Единното средно професионално училище „Г. Димитров“ в Триполи, което активно се включва в празничните мероприятия, възпитавайки и младото поколение в дух на единение и гордост от принадлежността си към българската социалистическа общност³⁷⁾.

През 70-те г. на XX век българската държава обосновава преценява, че и в Либия се формират благоприятни условия за работа на големи групи български специалисти и че в България са обучени значителен брой кадри с висока и средна професионална квалификация, които могат да задоволят част от либийските нужди. Те са инженери и средни техници от областта на промишлеността и строителството, селскостопански специалисти, и най-вече лекари и медицински сестри. Важни мотиви за положителното решение в София са както добрите финансови показатели на Либия, възможността да се осигурят доходи за обучените българи и за самата българска държава, така и положителната вероятност да се подпомогнат по-широките български външноикономически цели и дейности в Либия. За да се урегулират процесът и условията на работа в Либия, в контекста на контрол на българските власти над българските трудови ресурси и наемане, включително зад граница, София и Триполи подписват относително изчерпателно споразумение. Но поради глобалния си характер то не успява да предвиди всички специфики в отношенията между работодател и нает и да гарантира правата на българите при приложението в практиката. Българските специалисти в Либия не могат да бъдат защитени докрай и поради ликвидиране на възможностите за ефективна синдикална защита, а и поради характера на либийското управление. Либийският режим избирателно подпомага местните стопански и здравни институции, а стремежът на София за съхраняване и разширяване на двустранното сътрудничество, както и липсата на адекватна юридическа опора в Либия са негативни за интересите на наетите българи обстоятелства. От друга страна, българските власти не могат и не желаят да дотират доходите на наетите и в Либия специалисти при възникване на отрицателни явления с либийски произход или от международно финансово-икономическо естество.

В началото на десетилетието властите в София изработват общи правила за контрол на българите, работещи в чужбина. Наред с тях българските дипломатически служби организират целенасочено наетите българи, поддържайки общата нагласа за единство и гордост от принадлежността към българската социалистическа общност. По-голямата част от работещите в Либия успяват да вместят индивидуалните си интереси и нагласи в задължителните рамки. Проявявайки стоицизъм и от друга страна, ползвайки предоставената възможност да бъдат промотирани на либийския трудов пазар в стремеж да осигурят за себе си и своите семейства относително високи доходи, достъп до стоки, непредлагани масово в България, и не на последно място – ползване на макар и ограничени възмож-

ности за пътуване зад граница, нарастващ брой български специалисти изявяват желание да работят в Либия през 70-те г. на XX век. Проучването дава основата за изследване на очертаните тенденции и за периода до края на управлението на комунистическия режим в България при влошаването на финансово-икономическите и социални параметри в развитието и на България, и на Либия през последното десетилетие на Студената война.

Благодарности.

Публикацията е резултат от изпълнение на Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, финансирана от Министерството на образоването и науката на Република България (Договор № Д01-229/06.12.2018).

БЕЛЕЖКИ

1. ДА – МВнР, оп. 31, а.е. 2067, л. 1 – 3; ЦДА, ф. 16, оп. 81ж (Необработен архив на отдел „Външна политика и международни връзки“ на ЦК на БКП): Отчет за работата на търговския представител на Народна република България (НРБ) в Триполи през 1976 г., л. 45 – 49.
2. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1978 г., л. 31.
3. Правилник за прилагане на Закона за задграничните паспорти от 1973 г., Държавен вестник, бр. 92, 20.11.1973. – на: <https://www.ciela.net/svobodnazona-darjaven-vestnik/document/2135495426/issue/2291/pravilnik-zaprilagane-na-zakona-za-zadgranichnite-pasporti-ot-1973-g>
Архивирано на 23.09.2020 г.
4. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на Посолството на НРБ в Триполи през 1978 г., л. 10.
5. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството в Либия през 1968 г., л. 3.
6. ЦДА, ф. 702, оп. 2, а.е. 70, л. 1, 6 – 7.
7. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Информация от бюро на „Техноимпекс“ в Либия според данни на френското издание „Африка 1969“, л. 2.
8. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Справка за Либия, изготвена от българското търговско представителство в Триполи, 14.02.1971 г., л. 5; ЦДА, ф. 16, оп. 81: Отчет на посолството на НРБ в Триполи за 1970 г., л. 8, 18.
9. ЦДА, ф. 702, оп. 2, а.е. 70, л. 1, 9; оп. 2с, а.е. 1, л. 1.
10. ЦДА, ф. 702, оп. 2, а.е. 70, л. 10; ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Доклади от посолството на НРБ в Триполи относно българо-либийските отношения и българските специалисти. 2 октомври 1975 г., л. 2.

11. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Протокол за техническо сътрудничество в изпълнение на Спогодбата на техническо сътрудничество между България и Либия, 20 февруари 1971 г., л. 2 – 7.
12. ЦДА, ф. 702, оп. 2с, а.е. 1, л. 1; ЦДА, ф. 702, оп. 1с, а.е. 3, л. 10 – 11; Средномесечна работна заплата за периода 1948 – 1999 г.pdf.– На: <https://www.nssi.bg/forusers/infomaterials/135-pensions/1043-smrz>, архивирано на 25.09.2020 г.; Хроника на Министерството на финансите на Република България. – На: <https://www.minfin.bg/bg/230>, архивирано на 25.09.2020 г.
13. Launch of the Bretton Woods System. – On: https://www.federalreservehistory.org/essays/bretton_woods_launched. Архивирано на 28.09.2020 г.
14. Treasury Reporting Rates of Exchange as of March 31, 1973, March 31, 1975, March 31, 1978, March 31, 1979. US Gov., The Department of the Treasury: https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-T63_100-6a1d113a62e53bce43d1560360bf437f/pdf/GOVPUB-T63_100-6a1d113a62e53bce43d1560360bf437f.pdf; https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-T63_100-50f9e65923794e5277e849ca5f182223/pdf/GOVPUB-T63_100-50f9e65923794e5277e849ca5f182223.pdf; https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-T63_100-eada18354f65552dcea719b86bb67b93/pdf/GOVPUB-T63_100-eada18354f65552dcea719b86bb67b93.pdf; https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-T63_100-7369e48987fe20b8b7821a4829901ee2/pdf/GOVPUB-T63_100-7369e48987fe20b8b7821a4829901ee2.pdf. Архивирано на 28.09.2020 г.
15. ЦДА, ф. 702, оп. 1с, а.е. 3, л. 10.
16. ДА-МВНР, оп. 20а, а.е. 2305, л. 76 – 77.
17. ЦДА, ф. 702, оп. 1с, а.е. 3, л. 11 – 14.
18. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 18.
19. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Доклади от посолството на НРБ в Триполи относно българо-либийските отношения и българските специалисти. 2 октомври 1975 г., л. 3 – 5; Отчет за работата на Посолството на НРБ в Триполи през 1976 г., л. 3 – 5.
20. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на българското търговско представителство в Триполи за 1976 г., л. 10 – 11.
21. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 18.
22. ЦДА, ф. 702, оп. 1с, а.е. 5, л. 3 – 5; ЦДА ф. 702, оп. 2с, а.е. 19, л. 1 – 2.
23. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1978 г., л. 31.
24. Пак там, л. 33.
25. ЦДА, ф. 16, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи за 1979 г., л. 23, 26.

26. Споразумение за сътрудничество във военната област. Триполи, 25 .XII. 1976 г. В: Ангелов, В. (2007). *Паметни бележки за българо-либийските отношения 1963 – 2007*. София, с. 86.
27. ДА-МВнР, оп. 32, а .е. 2040, л. 19.
28. Повече за либийско-египетската война от 1977 г. виж: Поспелов, А. (2016). Ливийско-египетская война 1977 года. *Bulgarian Historical Review*. 2016, No. 3 – 4, с. 239 – 251.
29. ЦДА, ф.1б, оп. 2с, а.е. 2, л. 1 – 6; ЦДА, ф. 702, оп. 1с, а.е. 3, л. 16 – 19.
30. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 21.
31. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Доклади от посолството на НРБ в Триполи относно българо-либийските отношения и българските специалисти. 2 октомври 1975 г., л. 2,5; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 18; ЦДА, ф. 702, оп.2с, а.е. 18, л. 2 – 4; ЦДА ф. 702, оп. 2с, а.е. 19, л. 1; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1978 г., л. 30, 35.
32. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Доклади от посолството на НРБ в Триполи относно българо-либийските отношения и българските специалисти. 2 октомври 1975 г., л. 5.
33. ЦДА ф. 702, оп. 2с, а.е. 19, л. 1; ЦДА, ф. 702, оп.2с, а.е. 18, л. 3 – 4; ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1976 г., л. 28.
34. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1970 г., л. 27; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 27.
35. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 28; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1976 г., л. 23 – 24; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи за 1979 г., л. 33.
36. ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Доклади от посолството на НРБ в Триполи относно българо-либийските отношения и българските специалисти. 2 октомври 1975 г., л. 5.
37. ЦДА ф. 702, оп. 2с, а.е. 19, л. 1; ЦДА, ф. 1б, оп. 81ж: Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1974 г., л. 18; Отчет за работата на посолството на НРБ в Триполи през 1979 г., л. 34.

ЛИТЕРАТУРА

Вачков, Д. (2008). Външните задължения на България в условията на стопански промени в социалистическата общност (1964 – 1973 г.). В: Вачков, Д., М. Иванов. *Българският външен дълг 1944 – 1989. Банкрутът на комунистическата икономика*. София, Институт за изследване на близкото минало: Сиела, 127 – 152.

- Григорова, И. (2020). Задграничното строителство на „Техноекс-портстрой“ през 60-те – 80-те г. на XX в. *История*. Т. 28, № 6, 589 – 607.
- Кабакчиева, П. & П. Бояджиева. (2019). *(Не)възможният синдикализъм. Строители и учители през комунизма*. София, Институт за изследване на близкото минало: Сиела.
- Кандиларов, Е. (2011). Държавният комитет за наука и технически прогрес – иновационни стратегии и политики по време на държавния социализъм. В: *Известия на Българското историческо дружество*, т. 41, 435 – 449.
- Марчева, И. (2016). *Политиката за стопанска модернизация на България по време на Студената война*. София: Летера.
- Пеев, Й. (1985). *Съвременният арабски свят. Проблеми на идеологията и политиката*. София: Партиздат.
- Пеев, Й. (1999) *Съвременният ислям*. София: Св. Кл. Охридски.
- Филипова, Н. (2019). Българските специалисти в Тунис в българската външноикономическа стратегия след Втората световна война. В: *Известия на РИМ – Габрово*, т. VI. Фабер, 185 – 195.
- Grigorova, I. (2016). Specificite des relations algero-bulgares (1962 – 1965). *Bulgarian Historical Review*. No. 1 – 2, 66 – 87.
- Цонев, К. (1999). *Българо-арабските отношения. Факти и анализи*. Учебно пособие, Т. 1, София: Парадигма.
- Grigorova, I. (2013). Bringing Western Technology to Bulgarian Regional Economic Planning in the Years of Communist Rule: the Case of Vratsa. In: Peykovska, P. & Demeter, G. (Eds). *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries. Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia, 16 – 17 May 2012. Papers*. Sofia-Budapest, 307 – 317 *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries*, pp. 252 – 261.
- Marcheva, I. (2013). The “Iron Curtain” as a Border: the Bulgarian Case. In: Peykovska, P. & Demeter, G. (Eds). *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries. Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia, 16 – 17 May 2012. Papers*. Sofia-Budapest, 307 – 317 *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21st Centuries*, 245 – 251.
- Nypor, R. F., Anthony, J. D., Benderby, B. L., Cover, W. W., Parker, N. B. & Teleki, S. (1973.) *Area Handbook for Libya*. Second Edition, Washington, D. C.: The American University.
- Pargeter, A. (2012). *Libya. The Rise and Fall of Gaddafi*. New Haven and London: Yale University Press.

REFERENCES

- Filipova, N. (2019). Bulgarian specialists in Tunisia in the Bulgarian foreign economic strategy after the Second World War. In: *Proceedings of the RHM – Gabrovo*. Vol. VI. Faber, 185 – 195 [In Bulgarian].
- Grigorova, I. (2020). Cross-border Construction Activity of the Bulgarian State Company Technoexportstroy during the 1960s – 1980s. *Istoriya-History*. vol. 28. No. 6. 589 – 607 [In Bulgarian].
- Grigorova, I. (2016). Specificite des relations algero-bulgares (1962 – 1965). *Bulgarian Historical Review*. No. 1 – 2. 66 – 87.
- Grigorova, I. (2013). Bringing Western Technology to Bulgarian Regional Economic Planning in the Years of Communist Rule: the Case of Vratsa. In: Peykovska, P. & Demeter, G. (Eds). *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries*. Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia, 16 – 17 May 2012. *Papers. Sofia-Budapest, 307 – 317 Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries*, 252 – 261.
- Kabaktchieva, P. & P. Bojadzieva. (2019). *The (Im)possible Syndicalism. Constructors and Teachers during the Communism*. Sofia, Institute for Studies of the Recent Past: Ciela, 351 p. [In Bulgarian]
- Kandilarov, E. (2011). The State Committee for Science and Technical Progress – Innovative Strategies and Policies during the State Socialism. In: *Proceedings of the Bulgarian Historical Society*, vol. 41, 435 – 449.
- Nypor, R. F., Anthony, J. D., Benderby, B. L., Cover, W. W., Parker, N. B. & Teleki, S. (1973). *Area Handbook for Libya*. Second Edition, Washington, D. C.: The American University.
- Marcheva, I. (2013). The “Iron Curtain” as a Border: the Bulgarian Case. In: Peykovska, P. & Demeter, G. (Eds). *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21st Centuries*. Bulgarian-Hungarian History Conference, Sofia, 16 – 17 May 2012. *Papers. Sofia-Budapest, 307 – 317 Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21st Centuries*, 245 – 251.
- Marcheva, I. (2016). *The Policy of Economic Modernization during the Cold War*. Sofia: Lettera. [In Bulgarian]
- Pargeter, A. (2012). *Libya. The Rise and Fall of Gaddafi*. New Haven and London: Yale University Press, 289 p.
- Peev, Y. (1999). *The Contemporary Arab World. Problems of Ideology and Politics*. Sofia: Partizdat, 207 p. [In Bulgarian]
- Peev, Y. (1999). *The Contemporary Islam*. Sofia: Sofia University Press “St. Kl. Ohridski”, 359 p. [In Bulgarian]
- Pospelov, A. (2016). The Libyan-Egyptian War of 1977. *Bulgarian Historical Review*. No. 3 – 4, 239 – 251. [In Russian]

- Tsonev, K. (1999). *The Bulgarian – Arab Relations. Facts and Analyzes*. A textbook, Vol. 1, Sofia: Paradigma [In Bulgarian]
- Vatchkov, D. (2008). The Bulgarian foreign debt in the context of economic changes in the socialist community (1964 – 1973 г.). In: Vatchkov, D., M. Ivanov. *The Bulgarian Foreign Debt 1944 – 1989. The Bankruptcy of the Communist Economy*. Sofia, Institute for Studies of the Recent Past: Ciela, 127 – 152. [In Bulgarian]

THE STATE AND THE BULGARIANS TEMPORARILY WORKING IN LIBYA IN THE 1970S

Abstract. The publication examines the policy of the Bulgarian state towards the Bulgarian specialists working in Libya and the reactions of the employees to the regulatory norms and circumstances. The increase in the number of Bulgarians aspiring to work in Libya is analyzed in the context of the legal and socio-economic conditions in Bulgaria, the contract clauses for hiring, and their application in practice in addition to the growing needs and possibilities of the Libyan state to hire qualified personnel. The forms of control of the Bulgarian state towards the Bulgarians working abroad, and the attempts to protect their interests, and to create a propitious living environment are studied. The behavior of Bulgarians in Libya is presented in the context of the general conditions for residence and work in Libya.

The research is based on archival sources of the Ministries of Foreign Affairs and Foreign Trade of Bulgaria for the Cold War period and on an unprocessed file of the Bulgarian Communist Party archive.

Keywords: Bulgaria; Libya; Bulgarian-Arab relations; Bulgarian labour migrations

✉ **Dr. Nadya Filipova, Assoc. Prof.**

Web of Science Researcher ID: AAI-9341-2020.

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: nadyafd@ihist.bas.bg